

УДК 305-055.2:329.15(497.1)"1919/1940"
316.66-055.2(497.1)"1919/1940"

DOI <https://doi.org/10.31212/novi.covek.2023.24.pan.79-122>

Ивана Пантелић*
Станислава Бараћ*

„ТРАЈНОСТ РЕВОЛУЦИЈЕ ЗАВИСИ ОД ТОГА
У КОЈОЈ МЕРИ У ЊОЈ УЧЕСТВУЈУ ЖЕНЕ”:
КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ
И ИДЕОЛОГЕМА НОВЕ ЖЕНЕ (1919–1940)

Апстракт: Ослањајући се на изворе који се могу сматрати примарним за дискурзивно обликовање идеологеме нове жене (периодична штампа и књижевност с краја деветнаестог и прве половине двадесетог века), као и на туђа и сопствена ранија историографска и теоријска разматрања ове идеологеме у датим контекстима (социјализам, анархосоцијализам, комунизам, северноамерички феминизми, европски феминизми, историја Комунистичке партије Југославије, југословенска феминистичка периодика између два светска рата, српска и југословенска књижевност), ауторке у овом раду први пут постављају назначени истраживачки оквир у којем затим анализирају случај Комунистичке партије Југославије и конструкције идеологеме нове жене у њој од 1919. до 1940. године у Краљевини СХС/Југославији.

* Институт за савремену историју, pantelic.ivana@gmail.com

* Институт за књижевност и уметност, stanibarac@gmail.com

Кључне речи: еманципација жена, еманципаторски покрети, еманципаторске идеологије, нова жена, периодична штампа, књижевност, КПЈ; САД, СССР, Краљевина СХС / Југославија

Уводне напомене

Зачетак и развој идеологеме *нове жене* може се колико досадашња истраживања показују пратити првенствено кроз периодичну штампу, а њено обликовање некада јесте а некада није било повезано са идеологемом *новог човека* и одговарајућим идеолошким комплексом у којем се ова потоња формирала. У сваком случају, идеологема *нове жене* појављивала се по правилу као значењска јединица, односно структурни део различитих еманципаторских идеологија и покрета, некад заузимајући носећу позицију у њиховом склопу, а некад представљајући тек један од њихових пратећих елемената. Како смо кроз сопствена истраживања уочиле да се у југословенском периодичном контексту појављују и донекле хибридизују различити токови писања о новој жени, тај контекст и часописе *Једнакост*, *Женски покрет* и *Жена данас* посматрамо као привилеговани истраживачки оквир за разматрање значења, значаја и динамике овог дискурзивног и друштвеног феномена. Поред својих ранијих радова на ову тему¹, у овом раду се ослањамо

1 Видети у: Станислава Бараћ, „Нова жена као медијски конструкт и књижевни лик: стварање феминистичког мита“, *Књижевна историја* 151/2013, 733–754; Ivana Pantelić, Svetlana Stefanović, Ljubinka Škodrić, „Nova žena – Ženska društva i ženski

и на публикације и платформе које су нам тада биле недоступне. С једне стране, то је обимни зборник чланака изабраних из периодичних издања у САД, *The American New Woman Revisited. A Reader 1894–1930* (ур. Марта Патерсон), опремљен изузетно информативним уводом и прецизно подељен на поглавља у складу са идеолошким и доминантно тематским „попреклом“ одабраних чланака. С друге стране, то је дигитални репозиторијум *Женски покрет 2020*. уреднице Јелене Милинковић – библиографија часописа *Женски покрет* (1920–1938), дигитализовани часопис, зборник радова о часопису и пратећи текстови – захваљујући којем југословенском феминистичком часопису *Женски покрет* можемо да приступимо неупоредиво поузданије него што смо то могле истражујући га раније. Тај часопис је основа за разумевање укупне феминистичке периодике и феминистичког покрета датог периода у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Југославији, а делом и у Европи и свету, као што и поменути амерички зборник заправо превазилази границе које се наслућују из његовог наслова.

Сам израз *нова жена*, како то истраживачка пракса готово по правилу временом покаже, настао је вероватно пре него што за сада можемо лоцирати његова прва појављивања са две стране Атлантског океана, а то су 1894. и 1908. година. Наиме, 1894. године овај се израз, у значењу идеологеме какву овде имамо у виду, појављује на страницама часописа *Северноамер-*

рички преглед (*North Amerikan Review*), у којем су Сара Гранд и Уида (оба имена су псеудоними) водиле полемику о женском питању. Независно од ове полемике, иако хронолошки касније, Александра Колонтај објављује чланак тј. есеј „Нова жена“ („Новая женщина“) у часопису *Модерни свет* (*Современный мир*, бр. 9) 1913. године. Из ова два извора име и значење нове жене затим се шире по америчкој и европској штампи, па се последично развија и јавна расправа о положају жене у друштву и о – што је заправо заједничка критичка раван за оба извора – двоструком сексуалном моралу тј. лицемерју патријархалног морала. Ту раван, али и цео контекст социјалистичког и радничког покрета у оквиру којег се идеја Колонтајеве развија, она открива 1918. године насловом књиге у оквиру којег ће есеј бити прештампан: *Нови морал и радничка класа*. У њему се поред есеја „Нова жена“ налазе и поглавља „Љубав и нови морал“ и „Полни односи и класна борба“, који употпуњују конструкт нове жене. Марта Патерсон, пак, сматра да је заједничка тачка разноврсних манифестација нове жене у штампи коју је она проучила специфични модерни и модернизаторски „идеал самопреобликовања“ жена². Овај аспект значења би се заправо могао приписати и новој жени Колонтајеве.

Занимљиво је да се текстови Саре Гранд и Александре Колонтај срећу у часопису *Женски покрет*. Они

2 *The American New Woman Revisited: A Reader, 1894–1930*, Ed. Martha D. Patterson, (New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers university Press, 2008), 2.

неће експлицитно, од уредница или неке од сарадница, бити доведени у везу, али већ њихово неминовно повезивање у читалачком искуству редовних читатељки часописа довољно је да се основано претпостави да ови модели нове жене јесу имали јединствену и обједињујућу рецепцију код тадашњих, ма колико малобројних Југословенки. Због тога се у даљој анализи најпре усредсређујемо и ограничавамо на дискурзивна уобличавања нове жене код ове две ауторке, уз свест и напомену да су се у њиховим конструкцијама заправо већ садржавале и рефлектовале раније књижевне и теоријске конструкције нове жене: почев од Ибзенове *Норе / Луткине куће* (1879) преко писања Еме Голдман која непосредно именују нову жену (“The New Woman”, 1898) па све до последњих текстова на које се могла позивати Александра Колонтај (попут књиге Грете Мајзел-Хес о сексуалној кризи: в. Grete Meisel-Hess, *Die sexuelle Krise. Eine sozialpsychologische Untersuchung*, 1909). Дакле, уз свест о бројности и сложености токова писања о новој жени – на које у најновије време у домаћој академској средини указује Ана Коларић³ позивајући се на докторску дисертацију Јелене Милинковић (2015) и друге радове ове ауторке – полазно излагање сводимо на два парадигматична и вероватно глобално најутуцајнија случаја, како би се и употреба идеологеме нове жене у деловању Комунистичке партије Југославије разумела у потпунијем контексту.

3 Ана Коларић, *Periodika u feminističkoj učionici: časopis „Ženski pokret“ (1920–1938) i studije književnosti*, (Београд: Фабрика књига, 2021).

Сара Гранд у првој полемици о новој жени

Сара Гранд, британска романисткиња правога имена Френсис Елизабет Кларк, (Frances Elizabeth Clarke) непосредно после објављивања свог романа *Небески близанци* (*Heavenly Twins*, 1893), у којем је обликовала лик(ове) нове жене, у *Северноамеричком прегледу* објавила је и чланак о овој теми назвавши га „Нови аспекти женског питања“ (1894). Он је изазвао одговор конзервативно оријентисане ауторке, чије је право име Мари Луиз де ла Раме (Marie Louise de la Ramée), а која је објављивала под псеудонимом Уида (Ouida). Уида је, свакако, морала бити упозната и са романом Грандове који је одмах по изласку из штампе „стекао славу због своје искрене расправе о несрећним браковима, двоструким стандардима у погледу пола и о пустошењу изазваном венеричним болестима“⁴. Сара Гранд је својим чланком заправо проширила критичку рецепцију самог романа, апострофирајући чињеницу да је за постојање нове жене нужно да се обликује и васпита *нови мушкарац*. Грандова говори управо о томе да ће нова жена, која је освешћена и не дозвољава више да је мушкарац укалупљује у форме друштвеног система који је сам измислио, бити она која ће, водећи га за руку, извести из незрелости и помоћи му да постане нови мушкарац будућности: „Мушкарац

4 *The American New Woman Revisited, A Reader, 1894–1930*, Ed. Martha D. Patterson, (New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers university Press, 2008), 29.

будућности ће бити бољи, док ће жена бити јача и мудрија. Сав циљ и предмет садашње борбе јесте да се дође до тога, а у откривању одговарајућих средстава лежи решење женског питања. Мушкарац, немајући свести о себи као несавршеном са женске тачке гледишта, тешко ће ово разумети, али ми знамо његову слабост и бићемо пажљиве са њим, и помоћи му да научи своју лекцију.⁵

Ово упечатљиво и интелигентно преокретање патријархалне представе о супериорности и друштвеној надмоћи изазвало је Уиду да у чланку „Нова жена“ одговори како је у садашњим односима полова све управо онако како и треба да буде. Жене, по њеном мишљењу, не користе довољно просторе за остваривање који су им већ дати (васпитање и образовање деце, уметничко стварање као што су писање и сликање), а желе да зађу у просторе који им не припадају (јавни живот, политика). Очигледно је да у основи овог полемичког одговора лежи – овде прећутано – питање женског права гласа, док у његовој основи лежи питање о (не)једнаким интелектуалним способностима жена и мушкарца. Ни први, па самим тим ни други чланак, нису зашли дубље у расправу о браку, сексуалним слободама и двоструком патријархалном моралу онолико колико су могли, с обзиром на то да су ова питања већ покренута.

У сваком случају, у овој полемици огледа се ситуација коју, позивајући се на Ен Хајлман, описује и Ана Коларић управо поводом Саре Гранд. Наиме, у англоа-

5 Исто, 32.

меричком контексту чланци и сама књижевност о новој жени нису проистекли само из викторијанског женског (сифражетског) покрета, већ су произишле из укључености њихових ауторки у друге покрете, какав је и пацифистички и/или социјалистички.⁶ Новија истраживања указала су на слојеве еволуционистичких теорија у чланку Саре Гранд, конкретно Чарлса Дарвина, као и теорија о развоју друштва Херберта Спенсера и оних о култури Метјуа Арнолада⁷, који се у наговештајима могу препознати и у цитираном примеру. А условљеност текстова припадношћу различитим покретима и позицијама види се и по одговору Уиде која на почетку чланка прозива колико сифражеткиње, толико и социјалисте. Она изразито иронично и са о-маловажавањем говори о идеологемама Радног човека и Нове жене, са којима се „сусрећемо на свакој страници писаној на енглеском језику“ и чији су носиоци уверени да баш о њима „виси будућност света“.⁸

Иако се у именовању и медијском конструисању нове жене са женским сифражетским покретима укрштају и покрети и организације нимало склони социјализму (какви су они хришћанске провенијенцији), за ову је тему важан управо међуутицај грађанских

6 Ana Kolarić, *Periodika u feminističkoj učionici: časopis „Ženski pokret“ (1920–1938) i studije književnosti*, (Beograd: Fabrika knjiga, 2021), 136–137.

7 Maria Granic, “Sarah Grand and the Woman Question: Dialectical Progress and Hope”, *Anglo Saxonica* 19/2021.

8 *The American New Woman Revisited. A Reader 1894–1930*. Ed. Martha D. Patterson. (New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press, 2008), 35.

женских покрета и социјалистичких/комунистичких активисткиња, будући да то обликује читаву једну недовољно истакнуту глобалну феминистичку струју, видљиво управо кроз саму синтагму нова жена.

*Александра Колонтај и први покушај синтезе
идеја о новој жени*

Тешко је поверовати да је термин Нова жена у списима Александре Колонтај употребљен само као аналогни израз за социјалистичког Новог човека. Када се посматра како је ова синтагма путовала кроз периодичну штампу и идеолошке контексте, и с обзиром на то колика је била читаност периодике као главног и такорећи јединог медија краја 19. и почетка 20. века, оправдано је претпоставити да је Александра Колонтај изабрала овај израз и зато што он у јавности већ постоји и делује, и што у њему лежи потенцијал да се феминисткиње недовољно опредељене за раднички покрет уз његову помоћ за тај покрет и придобију. Другим речима, као што су примери показали, феминисткиње с краја 19. века често су појам новог човека уводиле као функцију нове жене, полазећи од епистемолошке аутономности феминистичке перспективе. Оне су је, свакако, смештале у склоп општег прогреса и еволуције, али нипошто нису дату перспективу нити идеју нове жене изводиле као секундарну. Позиција Александре Колонтај је заправо и феминистичкија од ове, будући да она нове жене види не тек као далеки идеал феминистичког програма, већ као друштвену групацију која се деценијама поступно формира у жи-

вотној пракси (она, конкретно, говори о последњих педесет година друштвено-економског развоја у капиталистичким системима).

У односу на остале теоретичарке нове жене, које то не чине, Колонтајева се везује за књижевност и полази од односа између стварности и књижевности. На почетку свог чланка/есеја она тврди да је живот (и онај у Русији током 70-их и 80-их година 19. века) већ створио нове жене, тј. прецизније, „светле слике зачетка *нове жене*“⁹, а да се књижевност, односно да су се писци тада устезали да их у својим делима и прикажу. Она је, на пример, приметила да се Тургењев први усудио да то учини, али да су и код њега „слике тамније, лошије него стварност“¹⁰. Овај на почетку уведени метод, очигледно, јесте и вид примене теорије одраза. Уосталом, у даљој аргументацији Колонтајева ће експлицитно написати: „Живот ствара нове жене – литература их рефлектује.“¹¹ Дати искази повлаче за собом читав каснији полемички репертоар који се водио, а и даље се води, око Марксових и Енгелсових поставки на основу којих је Лењин формирао теорију сазнања, а по некима и теорију одраза, а развијали је даље Плеханов и каснији књижевни теоретичари. Међутим, за разумевање увођења идеологеме нове жене довољно је само подсетити на тај контекст и не улазити у његову проблематизацију.

9 Александра Колонтај, *Нова жена*, (Београд: Модерна штампарија Р. М. Веснића, 1922), 3.

10 *Исто*, 3.

11 *Исто*, 6.

У феминистичким чланцима и кроз те чланке нова жена је производила учинак у пракси феминистичких покрета, па је тврдње Александре Колонтај могуће читати узимајући их и здраво за готово као *истините*. Занимљиво је да су и данас актуелне тврдње на којима ће се (чак и када теоретичарке нису биле упознате са радом Александре Колонтај) заснивати један део феминистичке критике (књижевности) 70-их и 80-их година 20. века, као што је следећа: док је књижевност (што ће рећи писци) развијала нове моделе у формално уметничком смислу, она је, с друге стране, „тврдоглаво продужавала да износи преварена, напуштена, напаћена створења, осветољубиве жене, заносне грабљивице“¹², односно у идејном смислу остајала конзервативна. У том смислу Александра Колонтај наводи како Флобер пише *Госпођу Бовари* док поред њега живи Жорж Санд, „као сјајни весник новог типа жене од крви и меса“.¹³ Требало је заправо да се јави много самих жена које пишу, да би нове жене биле представљене у књижевности, па да више „не представља овај нови тип никакву сензациону новину“.¹⁴

Први део есеја „Нова жена“ и јесте сукцесивна, већином хронолошки – према тренутку појављивања дела организована анализа ликова нове жене у делима европске књижевности. И самом прегледношћу анализа показује како су писци у великој мери били ти који су овај нови феномен уводили у књижевност

12 *Исто*, 4

13 *Исто*, 4.

14 *Исто*, 4.

(Карл Хауптман, Максим Горки, Херман Судерман, Хенрик Ибзен, Грент Ален, Хајнрих Ман, Арнолд Бенет Игњатиј Николајевич Потапенко, Владимир Виниченко, Јаков Васерман, Семјон Јушкевич), да би затим на књижевну сцену са истом темом ступиле бројне ауторке као што су: Грета Мајзел Хес, Татјана Шчепкина Куперник, Колета Вили, Јевдокија Аполоновна Нагородска, Илза Фрапанс, Хедвиг Дом, Елза Јерузалим, Сигрид Ундсет, Марија Антен, Елен Кеј, и друге.¹⁵ Александра Колонтај неминовно помиње и Сару Гранд, али се, као и на још неким чија дела јој можда нису била непосредно позната, на њеном писању не задржава. Из анализе ликова нових жена и углавном романа у којима се ти ликови јављају, више је него очито да их је Колонтајева читала са великом пажњом и нескривеним узбуђењем, које се преноси и на њене даље теоријске разраде.

Књижевност овде јесте виђена и као место друштвеног дијалога тј. као једна од форми хабермасовски схваћене јавности, што она крајем 19. и почетком 20. века и јесте била. Из бројних романа Колонтајева изводи карактеристике нове жене, односно потврђује саму њену појаву у друштву, иако полази од става да се нове жене најпре појављују у самој стварности. Поред тога, расправу о еманципацији жена коју су ауторке пренеле у измишљене светове својих романа, Колонтај враћа у простор јавне расправе. То дијалектичко кретање изме-

15 Писце и списатељице наводимо или према данас важећој транскрипцији, или (уколико нам нису познати) онако како се јављају у есеју, у транскрипцији која је учињена у преводу Михаила Тодоровића.

ђу стварности, медија (периодике као јединог медија у датој епохи) и фикције, слика је сваког еманципаторског друштвеног процеса, који не може да функционише ни без једног од три наведена „места“.

Пре саме анализе, Александра Колонтај ће „извући“ грубо оцртано теоријско полазиште о томе шта је нова жена: „...то је сасвим нов, „пети“, досад непознат тип јунакиња, јунакиња са самосталним захтевима на живот, јунакиња, које своју личност доказују, јунакиња које протестују против заробљавања жене у држави, породици, друштву, које се боре за своја права као представнице свога пола. То су већином неудате жене, које све чешће одређују овај тип. ‘Неудата жена’.”¹⁶ Идеологема нове жене развиће се и постати сасвим јасна затим кроз дате примере и анализу, а потом ће се Колонтајева вратити теоријској разради свакој од кључних дистинктивних карактеристика идеологеме или, како она каже, типа. Као што ће Колонтајева закључити да је нова, „неудата“ жена, пети тип у низу провизорне типологије женских књижевних ликова коју је она направила за потребе своје анализе, тако се примећује да и тај нови тип / лик / идеологема има пет основних карактеристика. Нова жена, наиме: 1) уме да савлада своја осећања када је то потребно, будући да савремени производни односи захтевају од ње много „унутрашње самодисциплине“¹⁷; 2) не трпи мужевљев деспотизам и тражи од њега поштовање њене лично-

16 Александра Колонтај, *Нова жена*, (Београд: Модерна штампарија Р. М. Веснића, 1922), 5.

17 *Исто*, 21.

сти уједно му постављајући све веће захтеве; 3) економски је независна и самостална на сваки други начин; 4) љубав не доживљава као једину и главну садржину свог живота, већ су то и рад и стваралаштво; 5) прихвата нови сексуални морал, супротстављајући се лицемерју патријархалног морала, што је чини слободном у односу на институцију грађанског брака.

У другом делу есеја, када искорачи из књижевних текстова, социолошки вођена књижевна анализа постаће у правом смислу идеолошка, политичка и пропагандна. Тада ће Александра Колонтај напослетку експлицирати да је нова жена у ствари „дете крупнокапиталистичког начина производње“¹⁸, те да је у друштвеном смислу настала тек са развојем индустријске производње“, тј. „рођена истовремено са пакленом лармом машина и фабричким сиренама, које позивају на рад“.¹⁹ И још експлицитније, „нова жена могла се појавити само са прираштајем женских радних снага“.²⁰ Колонтајева истиче да је нова жена неминовни резултат тзв. слободног тржишта („пијаце рада“ у преводу Михаила Тодоровића), и да је стварност таква (она се позива на званичне статистичке податке) да је у Европи и Северној Америци већ запослено 60 милиона жена, а међу њима је чак педесет процената неударних јер су оне „у борби за опстанак упућене потпуно на своју сопствену снагу“ и не могу више као некада да се „обесе ‘храниоцу’ о skut“.²¹ Дакле, у социо-

18 Исто, 34.

19 Исто, 35.

20 Исто, 35.

21 Исто, 35

лошком тумачењу Александре Колонтај „садашња капиталистичка стварност“²² ствара нови тип, нову жену. Зато јој је било потребно да се поново позове на сопствену претходну књижевну анализу како читатељке и читаоце не би оставила ни у најмањој недоумици: „У свирепој заблуди живе те које верују да је нова неудата жена плод херојског утрошка снаге јаких, које се сматрају као индивидуалности. Нову жену није створила индивидуална воља, ни пример смеле Магде или одлучне Ренате. Преображај женине психе, њеног унутрашњег душевног и духовног формирања, врши се најпре и поглавито у социјалним низинама, тамо где се под бичем глади одиграва прилагођавање радне жене њеним оштро измењеним условима живота“.²³

Ове речи треба посебно имати у виду када се после дводеценијске рецепције ових идеја у феминистичким и комунистичким круговима у Краљевини СХС/Југославији, и свих промена у акцентовању одређених карактеристика нове жене, Вида Томшич 1940. године врати на изворне пролетерске позиције у тумачењу еманципације жена (о чему ће у завршном делу овог рада бити речи).

Александра Колонтај у Женском покрету

Политички и пропагандни слој есеја „Нова жена“, заправо ће се уобличити тек у два друга есеја који чине књигу *Нова жена*, и, повратно, појачаће марксистичка,

22 Исто, 36

23 Исто, 37.

дијалектичка и комунистичка значења идеологеме *нове жене*. У првом аналитичком делу есеја „Нова жена“, наиме, анализа Колонтајеве може се читати чак и као примарно „универзално“ феминистичка. Због тога је било могуће да се она, с обзиром на цензуру, безбедно смести у часопис *Женски покрет*. У троделном чланку-приказу у *Женском покрету* Десанка Цветковић доследно ће, уз цитате, пренети синтезу, односно теорију нове жене Александре Колонтај.

За ову тему, међутим, колико и сам пренети садржај, важна је чињеница да су чланице *Женског покрета* (и у значењу организације и као чланице уређивачког одбора истоименог часописа, још називане Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права) прихватиле сарадњу комунисткиња, чији је (пропагандни) рад стављен ван закона – *Обзномом* с краја 1920. и *Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави* из 1921. (о којем ће речи бити касније у тексту). Тако су се, немајући више своје партијске листове, као ауторке чланака *Женског покрета* појавиле и позната старија комунисткиња из генерације социјалдемократкиња Драга Стефановић²⁴, као и поменута Десанка Цветковић, која у датом тренутку представља најактивнију генерацију комунисткиња.

Десанка Цветковић приказом књиге *Нова жена* практично објављује „рођење Нове Жене“ и у југословенском контексту. Приказ се објављује у три дела, у

24 Она ће бити заступљена чланцима „О невољама наше деце“ 1924, и „Општина и наша деца“ 1926. год.

рубрици *Књижевни преглед*, почев од краја 1922. године да би се завршио 1923, у првом и другом броју *Женског покрета* за ту годину. Како би се избегле могуће последице примене поменутог Закона и цензуре, уредништво садржај овог комунистичко-пропагандног дела смешта у маргиналнију рубрику, док сама Десанка Цветковић у приказу наглашава више феминистичке аспекте идеологије нове жене, а занемарује комунистичке, односно револуционарне. (Занимљиво је да ће сасвим супротно учинити у приказу *Писама из тамнице* Розе Луксембург исте, 1923. године, у трећем броју *Женског покрета*. Чини се да су се првим приказом тестирале границе цензорске осетљивости и памети).

Важно је нагласити да је Десанка Цветковић у свом приказу практично палимпсестно исписала сопствени текст о новој жени преко реченица чланка Александре Колонтај. Поента овог феминистичког манифеста Цветковићеве, али посредно и *Женског покрета* као часописа, сажета је по нашем мишљењу у следећем пасусу:

„Без обзира на све то Нова Жена ће се родити и код нас. И то не у некој свили, у сјају раскошно украшених одаја, у атмосфери нерада и разврата. Тамо где точак машине немилосрдно упреже жену у јарам најамног рада, где се девојке заједно са мушкарцима тискају кроз контоаре и канцеларије да зараде парче хлеба, где жена служи науци и уметности исто као и мушкарац. Тамо ће се родити Нова Жена“.²⁵

25 Десанка Цветковић, „Нова жена од Александре Колонтај“, *Женски покрет* 11, 12/ 1922, 347.

На важност овог одељка, као и на нов начин писања синтагме нова жена, прва је указала историчарка уметности Миланка Тодић. Она је приметила да су дата велика слова „упозоравајући сигнали“ којима се „издваја и наглашава рођење Нове Жене, која ће тек доћи на место оне традиционалне или старе жене“²⁶, чиме је указала да дати текст треба разумети као, како смо и навеле, феминистички манифест.

Сара Гранд у Женском покрету

Под истим оваквим насловом, једно потпоглавље своје докторске дисертације (2015) и монографије *Женска књижевност и периодика* (2022), посветила је Јелена Милинковић анализи рецепције и превођења дела Саре Гранд у часопису *Женски покрет*. Јелена Милинковић подсећа, што је за грађење идеологеме нове жене веома важно, да сама Сара Гранд (чије је право име било Френсис Елизабет Кларк) „није до краја подржала концепт који је веома брзо прихваћен и чије се значење проширује у односу на њену дефиницију. Посебно се супротстављала оном делу концепта који се односио на слободну љубав“.²⁷ Уредништво *Женског покрета* заправо се и није заинтересовало за теоријске аспекте писања Саре Гранд тј. за њену поле-

26 Миланка Тодић, „Нова жена или робињица луксуза: насловне стране женских часописа у Србији (1920–1940)“, *Зборник Музеја примењених уметности* 5, 6/2008/9, 146.

27 Јелена Милинковић, *Женска књижевност и периодика: Мисао (1919 – 1937) у контексту феминистичких часописа*, (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2022), 165.

мику са Уидом, већ су у годинама непосредно по увођењу идеологеме нове жене Александре Колонтај, у периоду 1924. и 1925. године, у преводу Спасе Аџемовић Леко објављени делови романа *Небески близанци*. Они су насловљени именом једне од јунакиња романа, па је тако и југословенска читалачка публика Сару Гранд препознавала као ауторку романа *Евадна*. Како примећује Јелена Милинковић, „уз прилог није назначено име оригинала, нити било који библиографски податак, није назначено ни да је реч о исечцима, а не целовитом тексту“, као ни да „за сада није могуће утврдити ко је правио избор онога што ће бити штампано (а и преведено), да ли је то урадила преводитељка или уреднице часописа“.²⁸ У сваком случају, објављени су тематски мање провокативни делови романа (везани за одрастање јунакиње тј. јунакиња), а они радикалнији су прескочени (теме брачних проблема, проституције и сифилиса). По мишљењу Јелене Милинковић, уреднице су „желеле да публици представе конкретне идеје, односно делове романа који приказују буђење и сазревање главне јунакиње, а који су најактуелнији за политичко-друштвени контекст у коме часопис излази“.²⁹ Томе треба додати да су као и у случају приказа књиге Александре Колонтај уреднице и сараднице *Женског покрета* изабрале да истакну само одређене аспекте идеологеме нове жене у односу на укупна и сложенија значења која су ова два жанровски различита дела садржавала. Овај редукционизам био

28 Исто, 166.

29 Исто, 167.

је условљен свешћу уредница о томе колико еманципаторских налога у датом тренутку, на самим почецима нове феминистичке борбе у новој држави, и саме читатељке могу да усвоје. Чак и тако умањен, еманципаторски потенцијал идеологеме нове жене био је неупоредиво већи у односу на предратне феминистичке конструкте.

*Комунистичка партија Југославије у Краљевини
СХС/Југославији и стварање нове жене*

Иако кратак, међуратни период у историји женске борбе заузима место великог еманципаторског потенцијала. Премда су борбе биле јавне, дефинисале су се углавном на страницама феминистичке и феминистичке периодике, понекад и на зборовима и уличним протестима, док су политичке партије и државне институције остајале претежно незаинтересоване, без жеље да гласове жена чују и уваже. Партије су углавном биле сложне у одлуци да женама првенствено оспоре политичка права.³⁰ Југословенски социјалисти и комунисти били су једина политичка снага која је у потпуности јавно заговарала изједначавање полова. У

30 Иако начелно водеће политичке партије – Радикална странка у Србији и Демократска заједница у Хрватској – нису јавно оспоравале право гласа за жене, али га нису ни промовисале. Политички субјекти који су јавно заговарали женско право гласа били су чланови Републиканске странке и југословенски социјалисти и комунисти; О Републиканској странци видети у Александар Лукић, *Југословенска републиканска странка у политичком животу Краљевине Југославије: (1920-1941)*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2020).

Београду је априла 1919. одржан конгрес уједињења покрајинских социјалдемократских странака, на коме је створена Социјалистичка радничка партија Југославије (КПЈ).³¹ Основна разлика између феминистичких странака и Комунистичке партије Југославије (КПЈ) у Краљевини била је у томе што су родне, еманципаторске, политике у оквиру КПЈ комунистичке дефинисале, развијале и реализовале *заједно* са партијским колегама, пошто је КПЈ била једина партија која је статутом дефинисала женско чланство.

За потребе овог истраживања рад КПЈ у међуратном периоду поделиле смо у неколико фаза. Прва фаза обухвата јавно партијско деловање 1919–1920; друга фаза представља период од почетка забране КПЈ 1921. па до 1935. године, када је рад партије почео да се реализује кроз различите легалне организације; последња, трећа фаза, обухвата покушај легализовања партијског рада од 1935. до 1940. године.

У првој фази партијског рада жене су биле активне кроз Секретаријат жена социјалиста-комуниста, који је настао на конгресу уједињења априла 1919. године, а организациону структуру је баштинио из првобитног Секретаријата жена социјалиста, који је постојао у оквиру Српске социјалдемократске партије.

31 На Другом партијском конгресу, одржаном у Вуковару у јуну 1920, партија мења име у Комунистичка партија Југославије (КПЈ). О историји развоја Комунистичке партије Југославије видети у: Јако Плетерски, *Историја савеза комуниста Југославије*, (Београд: Издавачки центар Комунист, Народна књига, Рад, 1985); Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, (Beograd: Nolit, 1981).

Оно што су упорно наглашавале чланице секретаријата јесте заправо њихово припадање партији: „Жене социјалисти (комунисти) усвајају максимални и минимални програм Партије комуниста Југославије и сматрају себе као део партијске целине. У исто доба оне искључују сваку засебну организацију жена, а себе сматрају техничким-извршним одбором у агитацији и организацији жена.“³² Као и њихове претходнице у Краљевини Србији, југословенске социјалисткиње и комунисткиње своје ставове, захтеве и политичку агенду дефинисале су у часопису *Једнакост*.³³

Лист *Једнакост* из 1920. године настављач је предратне *Једнакости* (1910–1912, 1914), која је била *organ жена социјалдемократа* у Краљевини Србији. Прецизније, лист је био орган Секретаријата жена социјалдемократа, организације основане 1910. године на Осмом конгресу Српске социјалдемократске партије Димитрија Туцовића. На оснивачком конгресу Секретаријата жена социјалиста-комуниста, априла 1919, шестом тачком статута дефинисана је одлука о поновном покретању *Једнакости*, коју ће издавати Централни секретаријат.³⁴ Лист је почео да излази 1. марта, а већ у јуну

32 Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941*, (Beograd: Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, 1978), 78.

33 О листу *Једнакост* видети у Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, (Beograd: Žene u crnom, Feministička devedeset četvrta, 1996), 88; Станислава Бараћ, *Феминистичка контрајавност. Жанр женског портрета у српској периодици 1920-1940*, (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015), 164-179.

34 „Statut žena socijalista (komunista)“, *Jednakost*, 1/1920, 2.

1920. године партија је променила име у Комунистичка партија Југославије, па је и поднаслов листа од 7. броја промењен у *орган жена комуниста Југославије*. Како су првобитне социјалдемократске партије настајале делом и из синдикалних радничких организација, а јака веза са синдикатима остаје и по стварању јединствене југословенске партије, *Једнакост* се једним делом може сматрати незваничним представником радница у синдикалним организацијама. Ипак, овај лист није имао уредницу, већ уредника Боривоја Марковића, док је власник био Иван Чоловић. У уводном, програмском чланку *Једнакости* под насловом „За политичку једнакост“, износи се, између осталог, следеће: „Ми зато одлучно устајемо и тражимо пуну неограничену једнакост за све људе и све жене без обзира на веру, народност и занимање после навршене 18. године старости. Захтевамо од Владе да одмах донесе закон о општем праву гласа за све грађане и грађанке ове земље.”³⁵ То су заправо били елементи програма Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), које су социјалисткиње/комунисткиње прихватиле. У тим оквирима биће исписивани готово сви чланци у *Једнакости*. Лист је делио судбину партије, па је тако после 11 издатих бројева 1. децембра 1920. *Једнакост* престала да излази.

Док је на страницама *Једнакости* била исписивана идеологема нове жене, у пракси је и на улицама та нова, комунистичка жена била активна учесница различитих партијских протеста. Секретаријат је одржао три велика збора у Београду. Први збор *Жена и заш-*

35 „За политичку једнакост”, *Једнакост* 1/1920, 1.

титно законодавство одржан је 9. јуна 1919. године, а као његов непосредан повод послужио је нацрт закона о осигурању радника и увођење осмочасовног радног времена. Други збор био је окренут против скупоће животних намирница и становања, а одржан је 16. новембра 1919. О политичким правима жена, чланице секретаријата разговарале су на трећем збору одржаном 25. јануара 1920. године.³⁶ Комунисткиње су и на дан општинских избора 22. августа 1920. у Београду протествовале на свим бирачким местима. Свој бунт због изостанка политичких права исказале су и у другим градовима. На улицама Ниша тога дана је демонстрирало 600 жена, протествујући против неравноправног положаја.³⁷ Непосредно после избора у Београду је одржан збор жена на коме се говорило о последицама изборних резултата.³⁸ Комунисткиње су

36 *Izvori za istoriju SKJ, Drugi (Vukovarski) kongres KPJ (20-24. jun 1920), Plenarne sednice CPV KPJ (februar-decembar 1920)*, priredili Ubavka Vujošević i Vujica Kovačev, (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1983), 48, 580.

37 Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama*, 89.

38 КПЈ је упорним радом на терену, политичком агитацијом међу радницима и радницама, организовањем низа протеста и штрајкова успела да на општинским изборима у августу 1920. освоји већину у преко тридесет општина, укључујући и градове Београд, Ниш и Скопље. Партија је такође постигла изузетан успех на изборима за Уставотворну скупштину, освојивши скоро 200.000 гласова. Тиме је КПЈ постала трећа најјача странка по броју мандата, четврта партија по броју гласова у Краљевини. Под руководством Филипа Филиповића и Симе Марковића и чланством од 65.000 комунисти су постали озбиљан политички субјект. Овакав успех комуниста имао је за

биле нарочито активне уочи избора за Уставотворну скупштину. Иако нису имале право гласа, јавно и гласно су демонстрирале тражећи своја политичка права. На великом партијском митингу одржаном у пролеће 1920. прва је говорила Радослава Илић, чланица Секретаријата жена.³⁹

После доношења *Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави* Комунистичка партија прелази у илегално деловање и од четврте политичке странке по утицају постаје малобројна и маргинализована. Овако радикалан потез владајуће већине и апсолутна изолација партијских чланова, али и непрестане фракцијске борбе⁴⁰ унутар КПЈ у којима су постепено

последницу бруталан одговор монархистичке власти. Наиме у децембру 1920. влада је објавила декрет којим је забрањивана „свака комунистичка пропаганда, организација и новине”. Петрановић, *Историја Југославије*, 65. Декрет је потписао министар унутрашњих послова Милорад Драшковић. Издавање овог документа имало је за директну последицу убиство министра Драшковића у лето 1921. од младог комунистичког активисте. Смрт министра Драшковића послужила је као повод за доношење *Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави* „који је сматрао за злочин сваку писану или усмену анархистичку или комунистичку пропаганду усмерену на промену основа политичког и друштвеног система”, Petranović, *Istoriја Jugoslavije*, 67. Овим актом рад Партије био је забрањен 1921. и до краја трајања Краљевине КПЈ је остала у илегалу, сведена на крајњу маргину јавног и политичког спектра.

39 Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama*, 91.

40 О фракцијским борбама у КПЈ видети у Stefan Gužvica, *Prije Tita, Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940*, (Zagreb: Srednja Europa, 2020)

из партије искључивани предратни социјалисти – а са њима је нестајао и утицај хибридног модела социјализма 19. века – отворио се простор да се партијско руководство још више окрене ка утицају Совјетског Савеза.⁴¹ Совјетизација југословенске Комунистичке партије је после 1921. постала интензивнија. Прогоњени југословенски комунисти проналазили су једине савезнике у јединој комунистичкој држави. Све више је превођена совјетска литература, комунисти и комунисткиње су одлазили у СССР на различите политичке течајеве, али и да би се склонили од прогона којем су константно били изложени.

Совјетски модел женске еманципације постао је доминантан када је КПЈ била у питању, делом због горе наведених разлога, али и због чињенице коју је истакао Иван Симић у свом истраживању о совјетском утицају на југословенске родне политике – да партијско руководство на челу са Симом Марковићем и Филипом Филиповићем никада није јавно дискутовало о родним односима, патријархалним матрицама и еманципацији жена. Бити под совјетским утицајем, у монархији, аутоматски је значило бити под јаком полицијском присмотром, истрагама, изложен хапшењу и затворском мучењу. Другарице су заједно са партијским друговима делиле судбину илегалног рада. Тако је једна од истакнутих комунисткиња Анка Битурац једва преживела полицијску тортуру, после чега је послата у Совјетски Савез како би се склонила и преживела. Нова, комуни-

41 Ivan Simic, *Soviet Influences on Postwar Yugoslav Gender Politics*, (Cham: Plagrave Macmillan, 2018), 23.

стичка жена сада је пред собом имала много теже изазове и препреке, делимично налик оним ратним. Делећи судбину партије остала је у мањини, али доследно храбра, непоколебљива и можда још одлучнија у борби за нови свет једнаких и равноправних.

У атмосфери прогона, скривања и сталних фракцијских борби⁴² радио је и Секретаријат жена. Фракцијска размимоилажења и партијско цепање на леве и десне снаге јако се одразило и на рад женског пролетерског покрета. Део искусних социјалисткиња, које су руководиле радом жена, иступиле су из партије напустивши и рад у секретаријату⁴³. То се видно осетило у раду на еманципацији жена, али је уједно и отворило простор да се у наредном периоду створи потпуно нова политичка генерација комунисткиња које ће изнети завршну фазу борбе за женска права. Та нова генерација биће и веома битан, активан фактор у антифашистичкој борби.

Друга половина тридесетих година представља последњу фазу партијског, предратног рада, а уједно и завршну фазу стварања идеологеме нове жене. Овај период веома је важан када промишљамо и анализирамо историју женске еманципаторске борбе. Управо нова генерација комунисткиња симболизује централну тачку те борбе. Оне су поставиле основу и дефинисале

42 О фракцијским борбама у КПЈ видети у Stefan Gužvica, *Prije Tita, Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940*, (Zagreb: Srednja Europa, 2020)

43 О постепеној промени структуре женског чланства у КПЈ видети код Кесман, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama*, 125–162.

нову жену која је изнедрила партизанке и Антифашистички фронт жена Југославије у рату, а у пракси оживела нову, комунистичку жену у миру.

После укидања диктатуре и поновног успостављања парламентарне демократије југословенско друштво ушло је у нову фазу. За Комунистичку партију, иако је и даље била у илегалу, ово је такође био период који је са собом донео велике промене: како изнутра у партијској структури, тако и споља у партијском јавном деловању. Средином тридесетих година избегли чланови и чланице партије полако почињу да се враћају у земљу, а у исто време стасавана потпуно нова политичка генерација младих комуниста и комунисткиња. Једна од главних одлука партије у том периоду био је покушај легализације рада КПЈ. Идеја је била да се партијско чланство у што већем броју укључи у рад већ постојећих легалних организација, било да су то синдикалне, омладинске, професионалне, еснафске или женске организације. Циљ је био да се идеје и вредности КПЈ јавно реализују. „Обновљена КПЈ, у настојању да у борбу против нацизма и фашизма, као главног противника радничке класе, окупи што шире друштвене слојеве упутила је своје чланство, у јуну 1935. године, да се легализује, да развије своју активност у синдикалним, омладинским, професионалним, женским и другим организацијама... У Србији су у комисију Покрајинског комитета КПЈ за рад међу женама одабране Митра Митровић и Добрила Карапанџић. Са Женским покретом су се договориле да се у његовом оквиру оснује Омладинска секција. Женски покрет је рачунао на то да ће добити феминистички

подмладак, а антифашистичке могућности за легалан рад“.⁴⁴ Тим планом су се руководиле и комунистичке које су у оквиру грађанског, феминистичког, Женског покрета основале Омладинску секцију у јуну 1935. године. Омладинску секцију Женског покрета чинила је потпуно нова генерација комунисткиња. Све оне су као и већина њихових партијских другова биле веома младе. Митра Митровић је те 1935. имала двадесет три године, Боса Цветић јој је била вршњакиња, Милка Минић двадесет, Херта Хас двадесет једну, Ванда Новосел двадесет, Вида Томшич двадесет две. Најстарије међу њима биле су Спасенија Цана Бабовић са двадесет осам и Милка Жицина са тридесет три године. Сменом генерација променила се и социјална структура водећих комунисткиња. Док су двадесетих година секретаријат водиле углавном раднице, као што су и циљна група којој су се обраћале биле претежно раднице, сада су Омладинску секцију Женског покрета највише чиниле студенткиње. Њихова циљна група је из више разлога била знатно шира, али је положај радница и даље био незаобилазна тема. Ове младе жене су у великој мери заслужне за теоријски и практичан рад на стварању нове, комунистичке жене. Окосница и симболички центар тог рада представљао је часопис *Жена данас*.

У јесен 1936. године појавио се женски часопис какав до тада није постојао у оквирима српске и југословенске женске периодичке штампе. *Жена данас* је прво женско гласило које је срећно спојило доследан

44 Božinović, *Žensko pitanje*, 116–117.

феминистички активизам са допадљивошћу широј читалачкој публици. Покретање часописа био је резултат актуелних потреба Комунистичке партије Југославије, али и аутономног феминистичког деловања унутар ње, њених чланица које су се ослањале и на тековине грађанског феминистичког покрета. *Жена данас* званично је основана као приватно издање, а заправо је била незванични орган Омладинске секције „Женског покрета“. За разлику од *Једнакости* на челу редакције налазила се уредница и власница листа Радмила Димитријевић. Чланице редакције биле су Митра Митровић⁴⁵, Наташа Јеремић, Зора Шер, Фани Политео Вучковић, Олга Алкалај, др Ирена Стефановић, Милица Шуваковић, Драгана Павловић, Милка Жицина, Зојица Леви, Бешка Бембаса, Војка Демајо, Ела Алмули, Боса Цветић и др Душица Стефановић, уједно сталне сараднице часописа до његове забране 1940. године. Све оне заједно дефинисале су главни циљ часописа: „Жене, мајке, домаћице, раднице, чиновнице и интелектуалке, све ви које сте вековима третиране као мање вредне и ниже од мушкараца, позивамо вас да најискреније и најпреданије приступите

45 Пошто је, од стране полиције, већ била обележена као комунисткиња Митра Митровић није никако могла бити и званично уредница *Жене данас*, такође је из истог разлога највећи број њених текстова у предатним бројевима часописа остао непотписан. Међутим невидљиво уредништво и ауторство Митре Митровић јасно се уочава у свим предатним бројевима *Жене данас*; О овом периоду живота Митре Митровић видети у: Mitra Mitrović, *Otpisana, Autobiografski zapisi*, priredio Veljko Stanić, (Beograd: Vukotić media, 2023)

сарадњи на нашем заједничком листу који треба да буде највернији тумач нашег расположења и прави израз наших заједничких тежњи.”⁴⁶

Како сведочи и предговор фототипском издању *Жене данас*, „на ширем састанку чланова КПЈ, СКОЈ-а и симпатизера партије, утврђена је физиономија часописа, начин третирања веома деликатних питања, окупљање сарадника, организација рада, растурање и финансирање листа итд.”⁴⁷ *Жена данас* заузимала је специфичну позицију међу феминистичким гласилима. Она настаје из потреба комунистичког и у том тренутку у њему доминантног антифашистичког покрета. У том периоду младе комунисткиње су се кроз претходне антирежимске студентске протесте – који су вођени од 1931. до 1933, када су почели да прерастају и у антифашистичке, па као такви настављани све до покретања часописа – толико изградиле као нова политичка генерација да ће се и феминизам који буду обликовале називати „новим феминизмом“. Другим речима, студенткиње које ће се 1935. године окупити око Омладинске секције Женског покрета, а потом 1936. и око часописа *Жена данас*, већ су кроз ранију политичку борбу ишле „одозодо“ ка политици Народног фронта. Њу ће прихватити и наставити да спроводе када она постане и званична политика „одозго“, односно буде усвојена стратегија Коминтерне на њеном Седмом конгресу 1935. године.

46 „Уводна реч”, *Жена данас* 1/1936, 3.

47 Коференција за друштвену активност жена, *Жена данас: Бројеви* 1/1936 – 33/1944, (Београд, 1966), VI

Описана сложена позиција зато се само наизглед чини додатно усложњена чињеницом да су младе комунисткиње, које ће основати часопис, простор за своје деловање нашле унутар грађанског феминистичког покрета. Сарадња феминистичког грађанског и пролетерског покрета није, дакле, само последица локалних потреба и условљености, већ и део општих европских кретања. Како сматра Ерик Хобсбаум „на много начина овај период капиталистичко-комунистичког савеза против фашизма – у ствари тридесете и четрдесете године – чини копчу двадесетог века и његове одлучне тренутке. На много начина то је један тренутак историјског парадокса у односима капитализма и комунизма, који су током већег дела века заузимали један према другом – осим током овог кратког периода антифашизма – став непомирљивог антагонизма“.⁴⁸

Невидљивост капитализма као непријатеља у садржају *Жене данас*, на начин како је видљив у *Једнакости*, отуда не лежи само у чињеници да је часопис морао да прикрива своје комунистичко опредељење, већ и у томе да су на глобалној сцени капитализам и комунизам на тренутке свесно занемаривали непријатељство. Штавише, либерални капитализам и комунизам окупили су се око „заједничких рационалистичких и хуманистичких претпоставки“⁴⁹ које је фашизам одбацивао. У *Жени данас* те претпоставке присутне су највише у виду истицања идеала мира, слободе и де-

48 Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, (Beograd: Dereta, 2002), 13.

49 Исто, 16.

мократије. Да је КП Југославије ово непријатељство свесно укинула само привремено, па и притворно, види се управо на примеру њеног односа према феминизму (грађанске оријентације). На V земаљској конференцији КПЈ октобра 1940. године међу задацима за будући рад међу женама истиче се и то да треба сузбијати „буржоаски феминизам“. У том тренутку Омладинска секција већ је била изашла из окриља „Женског покрета“.

Уместо закључка

Пета земаљска конференција КПЈ, која је одржана од 19. до 23. октобра 1940. у Дубрави, недалеко од Загреба, један је од најбитнијих датума у историји еманципације Југословенки. Иако је у Резолуцији која је донета током конференције изнето „...да је у неким партијским организацијама системски рад међу женама још увијек занемарен, да другови не посвећују озбиљну пажњу томе важном раду, да тај рад препуштају самотоку или иницијативи самих другарица; другарицама дапаче и одбијају помоћ коју од њих траже.“⁵⁰ на овоме се није стало. Током конференције Вида Томшич поднела је опширан реферат *Задаци КПЈ у раду са женама*. Овај документ суштински сублимира целокупан теоријски и практичан рад комунисткиња и социјалисткиња у међуратном периоду и у исто време

50 *Peta zemaljska konferencija KPJ (19-23. oktobar 1940)*, priredili Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević, (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1980), 241.

дефинише најбитније тачке еманципаторских политика КПЈ. Вида Томшич је овим документом поставила јасне смернице и основе по којима ће се руководити комунисткиње кроз рад Антифашистичког фронта жена Југославије у рату, а нарочито ће се на њега позивати и у њему проналазити смернице у непосредном послератном периоду, када су се стекли услови да се дуго припремана идеологема нове жене коначно и у пракси оствари. У овом реферату Вида Томшич заправо нам је одговорила на питања: Ко је и каква је та нова жена?

Нова жена првенствено је пролетерка: „Ако, дакле, жене хоће да се боре против положаја у којем се налазе оне своју борбу морају нужно повезати с борбом *пролетеријата*, јер се једино пролетеријат доследно бори за укинуће приватне својине, за бескласно друштво, за социјализам. Све што могу женама да дају друге класе, то су само ситне и краткотрајне реформе, које не дирају основе њиховог угњетавања... Али одмах морамо нагласити да захтеве које у данашњем друштву имају жене као подређен пол *не постављамо као неке посебне 'женске' захтеве, за које треба да се боре само жене, већ као захтеве, као програм борбе целокупног радног народа.*“⁵¹

Неодвојив део нове (пролетерке) жене била је борба за женска права и једнакост. Томшич јасно издваја и дефинише примарне проблеме жена, које су

51 Vida Tomšič, „Zadaci KPJ u radu sa ženama“, u *Peta zemaljska konferencija KPJ (19-23. oktobar 1940)*, priredili Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević, (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1980), 127-128.

уједно представљале и окосницу комунистичке еманципаторске агенде. То су, према њој, на првом месту захтеви који се тичу материнства: потпуна заштита мајке, нарочито сељанки и радница, пре и после порођаја, изградња домова за мајке и труднице, породилишта, болница, дечијих јаслица и вртића. Затим, потпуна законска заштита деце, укидање свих разлика међу брачном и ванбрачном децом, као и дозвола абортуса док не буду створени сви услови да мајка може без бриге да рађа и стара се о деци.⁵²

После материнства Вида Томшич проблематизује питања двојних моралних начела у јавној и приватној области. Управо се у том аспекту најбоље види континуитет са идеологемом нове жене Александре Колонтај. Нова жена – сада већ кроз комунистичку и народнофронтовску делатност и формирана као политички субјект у Краљевини Југославији – захтевала је потпуну равноправност (нове) жене пред законом, одлучну борбу против проституције, тако што би се девојкама обезбедио посао, али и тако што би се строго кажњавали макрои и мушкарци који су плаћали за услуге. Затим је као веома важно наглашено и увођење цивилног брака и могућности веће женске иницијативе за покретање развода, те укидање забране утврђивања очинства код ванбрачно рођене деце: „...крај двојног морала у нашем праву и целокупном јавном животу који кажњава и одбацује жену за исто дело за које мушкарац не сноси никакве последице или чак добија на угледу.”⁵³

52 Исто, 128.

53 Исто, 128–129.

Трећу групу захтева чине питања економске независности: једнаке плате за једнак рад, укидање ноћног рада за жене, укидање разлика у платама удатих и неудатих жена, заштита фабричких радница, увођење радног времена за кућне помоћнице, плаћено одсуство пре и после порођаја, итд. Као изразито прогресиван истичемо захтев за „заштитом младих радница од шикана и сексуалног искоришћавања од стране шефова.”⁵⁴

И као последњи дефинисани су захтеви за политичка права жена. Захтевало се пуно, активно и пасивно право гласа.

Нова жена је, дакле, једнако пролетерка, боркиња за женска права, али и одлучна пацифисткиња и антифашисткиња. Како је овај реферат Вида Томшич излагала у тренутку када је Други светски рат у Европи већ увелико трајао, женски пацифизам и антифашизам за њу су били једине опције. Основе пацифизма она изводи из антиимперијализма, антикапитализма, али првенствено из антифашизма. Место жене у очувању мира дефинише кроз материнство: „Империјалистички рат значи за жену нове жртве... Борба против империјалистичког рата повезује се с оним настојањима сваке жене која су најдубље утиснута у њезину бит: то је за жену борба за децу, мужа, оца, брата. Морамо женама указивати да ће их сачувати само онда када више не буде империјалистичких ратова и у њима ћемо добити храбре борце против империјалистичких ратова и против система који нужно воде у рат.”⁵⁵

54 Исто, 129.

55 Исто, 138–139.

Резиме

Зачетак и развој идеологеме *нове жене* може се, колико досадашња истраживања показују, пратити првенствено кроз периодичну штампу, а њено обликовање некада јесте а некада није било повезано са идеологемом *новог човека*. Идеологема нове жене појављивала се по правилу као значењска јединица, односно структурни део различитих еманципаторских идеологија и покрета. Некад је заузимала и носећу позицију у њиховом склопу, а некад је представљала тек један од њихових основних или пратећих елемената. Кроз сопствена истраживања уочиле смо да се у југословенском периодичном контексту појављују и донекле хибридизују различити токови писања о новој жени. Тај контекст и часописе *Једнакост* и *Жена* данас посматрамо као привилеговани истраживачки оквир за разматрање значења, значаја и динамике овог дискурзивног и друштвеног феномена. Сам израз нова жена, како то истраживачка пракса готово по правилу временом покаже, настао је вероватно пре него што за сада можемо лоцирати његова прва појављивања са две стране Атлантског океана, а то су 1894. и 1908. година. Наиме, 1894. године овај се израз у значењу идеологеме какву овде имамо у виду појављује на страницама часописа *North Amerikan Review*. Независно од ове полемике, иако хронолошки касније, Александра Колонтај објављује чланак тј. есеј „Нова жена“ у часопису *Модерни свет (Современный мир)* 1913. године. Из оба извора име и значење нове жене шире се затим

по америчкој и европској штампи, односно шири се и развија сама јавна расправа о положају жене у друштву и лицемерју патријархалног морала.

Иако кратак, међуратни период у историји женске борбе заузима место великог еманципаторског потенцијала. Премда су борбе биле јавне, дефинисале су се углавном на страницама феминистичке и феминифилне периодике, понекад и на зборовима и уличним протестима, а политичке партије и државне институције остајале су претежно незаинтересоване, без жеље да гласове жена чују и уваже. У Београду је априла 1919. одржан конгрес уједињења покрајинских социјалдемократских странака, на коме је створена Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста). Основна разлика између феминифилних странака и Комунистичке партије Југославије (КПЈ) у Краљевини била је у томе што је КПЈ била једина партија која је статутом дефинисала женско чланство. За потребе овог истраживања рад КПЈ у међуратном периоду поделиле смо у неколико фаза. Прва фаза обухвата јавно партијско деловање 1919–1920, друга фаза представља период од почетка забране КПЈ 1921, па до 1935. године, када је рад партије почео да се реализује кроз различите легалне организације, и последња, трећа фаза, обухвата покушај легализовања партијског рада од 1935. до 1940. године. Најзначајнији документ у коме је у потпуности била дефинисана нова, комунистичка жена био је реферат Виде Томшич из октобра 1940. на Петој земаљској конференцији КПЈ.

Sources and Literature

Jednakost

Ženski pokret

Žena danas

- Barać, Stanislava. „Nova žena kao medijski konstrukt i književni lik: stvaranje feminističkog mita“. *Književna istorija* 151/2013, 733–754. (Cyrilic)
- Barać, Stanislava. *Feministička kontrajavnost. Žanr ženskog portreta u srpskoj periodici 1920-1940*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2015. (Cyrilic)
- Božinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: Žene u crnom, Feministička devedeset četvrta, 1996.
- Granic, Maria. “Sarah Grand and the Woman Question: Dialectical Progress and Hope”, *Anglo Saxonica*, Vol. 19, 2021: <https://revista-anglo-saxonica.org/articles/10.5334/as.39>
- Gužvica, Stefan. *Prije Tita, Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936– 1940*. Zagreb: Srednja Europa, 2020.
- Hobsbaum, Erik. *Doba ekstrema: istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*. Beograd: Dereta, 2002.
- Izvori za istoriju SKJ, Drugi (Vukovarski) kongres KPJ (20-24. jun 1920), Plenarne sednice CPV KPJ (februar-decembar 1920)*, priredili Ubavka Vujošević i Vujica Kovačev. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1983.
- Kecman, Jovanka. *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941*. Beograd: Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, 1978.
- Kolarić, Ana. *Periodika u feminističkoj učionici: časopis „Ženski pokret“ (1920–1938) i studije književnosti*. Beograd: Fabrika knjiga, 2021.
- Kolontaj, Aleksandra. *Nova žena*. Preveo Mihailo Todorović. Beograd: Moderna štamparija R. M. Vesnića, [1922]. (Cyrilic)
- Konferencija za društvenu aktivnost žena. *Žena danas: Brojevi 1/1936 – 33/1944*. Beograd, 1966. (Cyrilic)

- Lukić, Aleksandar. *Jugoslovenska republikanska stranka u političkom životu Kraljevine Jugoslavije: (1920-1941)*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2020. (Cyrilic)
- Milinković, Jelena. *Ženska književnost i periodika: Misao (1919–1937) u kontekstu feminfilnih časopisa*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2022. (Cyrilic)
- Mitrović, Mitra. *Otpisana, Autobiografski zapisi*. priredio Veljko Stanić. Beograd: Vukotić media, 2023.
- Pantelić, Ivana, Stefanović, Svetlana, Škodrić, Ljubinka. „Nova žena – Ženska društva i ženski identiteti u Srbiji: Jugoslovenska iskustva i prakse“. *Limes: Journal of Social Sciences and Humanities* 2-3/2021, 173–204.
- Peta zemaljska konferencija KPJ (19-23. oktobar 1940)*, priredili Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1980.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd: Nolit, 1981.
- Pleterski, Jako. *Istorija Sveza komunista Jugoslavije*. Beograd: Izdavački centar Komunist, Narodna knjiga, Rad, 1985. (Cyrilic)
- Simic, Ivan. *Soviet Influences on Postwar Yugoslav Gender Politics*. Cham: Plaggrave Macmillan, 2018.
- The American New Woman Revisited. A Reader 1894–1930*. Ed. Martha D. Patterson. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press, 2008.
- Todić, Milanka. „Nova žena ili robinjica luksuza: naslovne strane ženskih časopisa u Srbiji (1920–1940)“. *Zbornik Muzeja primenjenih umetnosti* 5, 6/2008/9, 145–163. (Cyrilic)
- Tomšič, Vida. „Zadaci KPJ u radu sa ženama“. U: *Peta zemaljska konferencija KPJ (19-23. oktobar 1940)*, priredili Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević, 126–145. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1980.
- Cvetković, Desanka. „Nova žena od Aleksandre Kolontaj“. *Ženski pokret* 11, 12/1922, 345–348. (Cyrilic)

Summary

Ivana Pantelić
Stanislava Barać

“THE PERMANENCE OF THE REVOLUTION DEPENDS ON THE EXTENT TO WHICH WOMEN PARTICIPATE IN IT”: THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA AND THE NEW WOMAN CONCEPT (1919–1940)

Abstract: In this paper, the authors rely on two kinds of sources. First are European and North American periodical press and literature from the end of the nineteenth and the first half of the twentieth century, which are primary sources of the New Woman social concept and literary characters. The second and secondary sources are historiographical and theoretical considerations of this concept in different contexts (socialism, anarchism, communism, North American feminisms, European feminisms, history of the Communist Party of Yugoslavia, and Yugoslav feminist periodical press between the two world wars). The authors described how particular New Woman concepts (elaborated by Sara Grand, and Alexandra Kollonay) transferred from original periodical contexts to socialist, bourgeois, and communist feminist periodicals in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes / Yugoslavia: *Jednakost (Equality, 1920)*, *Ženski pokret (Women’s Movement, 1920–1938)*, *Žena danas (Woman Today, 1936)*. Along with that, the

authors explained how the policy and the position of the Communist Party of Yugoslavia in the state (legal, illegal, more or less active according to local and global circumstances) influenced the reception of the New Woman concept in the Yugoslav feminist counter-public, and among communist women themselves.

Keywords: women's emancipation, emancipatory movements, emancipatory ideologies, new woman, periodical press, literature, CPY, USA, USSR, Kingdom of Yugoslavia

Development of the New Woman concept can be analyzed primarily through the periodical press. Its content sometimes was and sometimes was not connected with the ideology of the New Man. The New Woman concept appeared as a structural part of various emancipatory ideologies and movements. Sometimes it occupied a leading position and sometimes it represented only one of their basic or supporting elements. Through our own research, we noticed that in the Yugoslav periodical context, different streams of writing about the New Woman appear and hybridize to some extent. We consider that context, and the magazines *Equality (Jednakost)* and *Woman today (Žena danas)*, as a privileged research framework for the meaning, significance and dynamics of this discursive and social phenomenon. The term New Woman itself was probably created before we can locate its first appearances on both sides of the Atlantic Ocean, namely 1894. and 1908. In 1894, this expression, in the meaning of the New Women concept, appeared on the pages of the magazine

North American Review. Regardless of this polemic, although chronologically later, Aleksandra Kollontai publishes an article, i.e. the essay "New Woman" in the magazine *Modern World* (*Современный мир*) in 1913. From both sources, the name and meaning of the new woman then spread through the American and European press. The public discussion about the position of women in society, and the hypocrisy of patriarchal morality, spread and developed.

Although short, the interwar period in the history of women's struggle occupies a place of great emancipatory potential. Although the struggles were public, political parties and state institutions remained mostly uninterested, without the desire to hear and respect women's voices. In April 1919, the Socialist Workers' Party of Yugoslavia (communist) was founded in Belgrade. The main difference between the parties that formally supported women's emancipation and the Communist Party of Yugoslavia (CPY) in the Kingdom of Yugoslavia, was that the CPY was the only party that defined female membership by Statute. For the purposes of this research, we divided the work of the CPY, in the interwar period, into several phases. The first phase includes Party's public activities in 1919-1920, the second phase represents the period from the beginning of the proscription on the CPY in 1921 until 1935, when the Party activities began to be realized through various legal organizations. And the last, third phase, includes the attempt to legalize Party work from 1935. to 1940. The most important document, in which the New, Communist, Woman was

fully defined, was the report of Vida Tomšič in October 1940, at the Fifth Conference of the CPY.